

4 PANOWANIE OSTATNICH JAGIELLONÓW

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jakie ziemie uzyskiwały Polska i Litwa pod koniec XIV i w XV w.?
2. Czym charakteryzowała się polityka dynastyczna Jagiellonów w drugiej połowie XV w.?

WOJNY NA WSCHODZIE

W XV w. rosnące w siłę **Wielkie Księstwo Moskiewskie** dążyło do zjednoczenia wszystkich ziem ruskich, co musiało doprowadzić do konfliktu z Litwą, w skład której wchodziła ich część zachodnia. Po śmierci **Kazimierza Jagiellończyka** w 1492 r. książę moskiewski **Iwan III Srogi** zajął luźno związane z Litwą Wiaźmę i tereny nad Oką, a w 1500 r. wojska moskiewskie wkroczyły na terytorium państwa Jagiellonów, odnosząc liczne sukcesy. W **1503 r.** zawarto **rozejm**, na mocy którego przyznano Moskwie ziemie: czernihowską, siewierską i część smoleńskiej.

Wojna wybuchła na nowo w 1507 r., za panowania **Zygmunta Starego**. Do konfliktu przyłączyli się także **Tatarzy**, którzy nad Morzem Czarnym utworzyli własne państwo – **chanat krymski**. Dochody chanatu stanowiły w znacznej mierze łupy zdobyte podczas najazdów na południowe obszary zarówno Litwy, jak Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Tatarzy zawierali więc krótkotrwałe sojusze na przemian z każdą z walczących stron. Wojna trwała kilkanaście lat i toczyła się ze zmiennym szczęściem. W **1514 r.** wojska moskiewskie zajęły Smoleńsk, ale w tym samym roku zostały rozbite przez siły polsko-litewskie w **bitwie pod Orszą**. Żadna ze stron nie zdołała uzyskać decydującej przewagi, dlatego w 1522 r. zawarto rozejm na zasadzie utrzymania zdobytych terytorialnych.

W 1534 r. Litwa podjęła próbę odzyskania utraconych ziem. Jej wojska, wspierane przez oddziały polskie, odniosły kilka sukcesów militarnych, jednak z braku funduszy na prowadzenie wojny musiały przerwać ofensywę. W **1537 r.** zawarto nowy **rozejm**, na warunkach zbliżonych do poprzedniego.

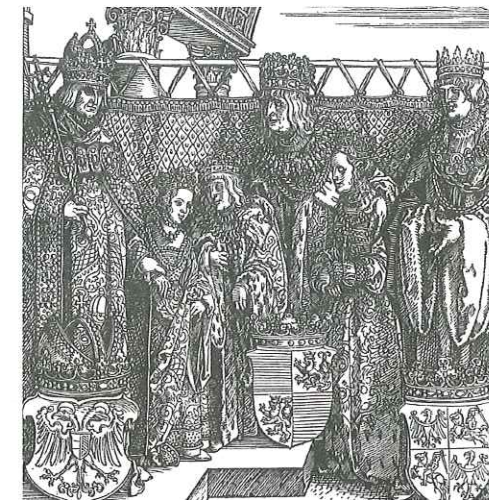
Obraz **Bitwa pod Orszą** autorstwa nieznanego artysty pokazuje sceny z kolejnych etapów batalii. Widoczna jest przeprawa przez Dniepr wojsk polsko-litewskich pod wodzą hetmana Konstantego Ostrogskiego. Pomimo zwycięstwa nad siłami moskiewskimi wspieranymi wówczas przez Habsburgów i Hohenzollernów, Polsce i Litwie nie udało się odzyskać Smoleńska.

■ obraz, Polska, XVI w.

STOSUNKI Z HABSBUURGAMI I POLITYKA WĘGIERSKA

Objęcie przez **Jagiellonów** władzy w Czechach i na Węgrzech zagrażało interesom **Habsburgów**, którzy również pretendowali do tronów w tych państwach. Jednym z głównych celów polityki niemieckiej dynastii stało się więc wspieranie wrogów Jagiellonów, takich jak Moskwa, z którą w 1514 r. cesarz Maksymilian I zawarł antypolskie przymierze.

Polityka Habsburgów okazała się bardzo skuteczna. Konflikty z Moskwą oraz niebezpieczeństwo zagrażające Węgrom ze strony Turków spowodowały, że Jagiellonowie zaczęli dążyć do poprawy relacji z cesarzem. W **1515 r. w Wiedniu** doszło do spotkania **Maksymiliana I** z królem Czech i Węgier **Władysławem Jagiellończykiem** oraz **Zygmuntem Starym**. Cesarz poparł plan zorganizowania krucjaty przeciwko Turkom oraz zobowiązał się, że odstąpi od sojuszu z Moskwą i zrezygnuje ze wspierania antypolskich działań zakonu krzyżackiego. Postanowiono również doprowadzić do dwóch małżeństw habsbursko-jagiellońskich: Ludwik, syn króla Czech i Węgier, miał poślubić wnuczkę cesarza, a siostra Ludwika – cesarskiego wnuka Ferdynanda. Habsburgowie uzyskali także przyrzeczenie, że obejmą tron w Czechach i na Węgrzech, jeśli wymrze panująca tam męska linia Jagiellonów. Natomiast w razie gdyby wymarli bezpotomnie Habsburgowie, władzę w należących do nich krajach miał odziedziczyć Ludwik Jagiellończyk (więcej na ten temat – zob. s. 77).

Zjazd w Wiedniu w 1515 r. został przedstawiony przez Albrechta Dürera. Układ zawarty pomiędzy ukazanymi władcami wydawał się dla Polski korzystny. Jednak dekadę później bardziej skorzystali z tego porozumienia Habsburgowie, którzy objęli władzę w Czechach i w zachodniej części Węgier.

■ drzeworyt, Niemcy, XVI w.

Polityka dynastyczna ostatnich Jagiellonów

Zygmunt Stary, oprócz jednego męskiego potomka, miał jeszcze pięć córek. Za życia wydał za mąż jedynie dwie z nich: Jadwigę – za Joachima II, elektora brandenburskiego, oraz Izabelę – za Jana Zápolyę. Były to udane sojusze polityczne wymierzone przeciwko Habsburgom. O małżeństwa pozostałych córek musieli się już zatroszczyć ich matka – królowa Bona, oraz brat – Zygmunt August. Nie były to jednak związki, które zapewniałyby duże korzyści polityczne. Zofia poślubiła Henryka II, księcia brunszwickiego, a Katarzyna – Jana Wazę, księcia Finlandii i brata króla Szwecji. Ostatnia z córek Zygmunta Starego – Anna – wyszła za mąż dopiero po śmierci matki i brata. W 1576 r. poślubiła wstępującego na polski tron Stefana Batorego.

Katarzyna Jagiellonka została królową Szwecji, gdy jej mąż w 1569 r. przejął władzę w tym kraju. Słynęła z wspierania katolicyzmu i fundowania renesansowych budynków.

■ obraz, Niemcy, ok. 1556 r.

? Jaka rolę w polityce zagranicznej odgrywały małżeństwa przedstawicieli różnych dynastii?

Rok po zjeździe w Wiedniu zmarł Władysław Jagiellończyk, a władzę w Czechach i na Węgrzech objął jego syn, 10-letni Ludwik. Rządy młodego króla trwały 10 lat. W **1526 r.** Turcy zaatakowali Węgry. W **bitwie pod Mohaczem** wojska węgierskie zostały rozbite, a dowodzący nimi Ludwik poniósł śmierć (więcej na ten temat – zob. s. 85). Tron w Czechach objął **Ferdynand Habsburg**, a na Węgrzech wybuchła wojna domowa.

POLSKA I LITWA ZA PANOWANIA OSTATNICH JAGIELLONÓW

? PRACA Z MAPĄ

1. Wymień ziemie przyłączone i utracone przez Polskę i Litwę w latach 1492–1572.
2. Wskaż granice państwa polsko-litewskiego. Oceń, które jego obszary były najbardziej narażone na najazdy z zewnątrz, a które – najbardziej bezpieczne.

Polska elita rządząca była podzielona w sprawie konfliktu węgierskiego. Jej część popierała Habsburgów, uważając, że wzmocni to koalicję antyturecką. Natomiast większość szlachty popierała węgierskiego kandydata do tronu – **Jana Zápolyę**, który nawet na pewien czas schronił się w Polsce. Zygmunt Stary oficjalnie nie opowiedział się po żadnej ze stron, choć jeszcze przed bitwą pod Mohaczem czasowo sprzymierzył się przeciwko Habsburgom z królem Francji.

W **1538 r.** zwolennicy Habsburgów doprowadzili do małżeństwa Zygmunta Augusta z córką Ferdynanda I – Elżbietą. Jednak stronnictwo antyhabsburskie wspierane przez królową Bonę również miało duże wpływy. Dzięki jej staraniom córka królewska Izabela wyszła za mąż za Jana Zápolyę.

Zupełnie inną politykę prowadził Zygmunt August. Wkrótce po objęciu władzy podpisał z Habsburgami układ o przyjaźni. Porozumienie zostało przypieczętowane przez jego małżeństwo zawarte w 1553 r. z młodszą siostrą jego pierwszej żony – Katarzyną Habsburżanką.

■ WOJNY O MOŁDAWIĘ I RELACJE Z PAŃSTWEM TURECKIM

Mołdawia, pozostająca od końca XIV w. w zależności lennej od Polski, odgrywała dużą rolę w międzynarodowej wymianie handlowej. Przez jej terytorium przebiegały szlaki łączące Morze Czarne z Bałtyckim, a jej porty – Białogród i Kilia – były ważnymi ośrodkami handlu czarnomorskiego. Część polskich elit politycznych opowiadała się za włączeniem Mołdawii do Korony, upatrując w tym znacznych korzyści ekonomicznych. Jednak podobne plany miały również Węgry oraz **imperium osmańskie**, które w 1484 r. opanowało mołdawskie porty. W drugiej połowie XV w. **hospodarem** Mołdawii był **Stefan Wielki**. Dzięki umiejętnej polityce, balansując pomiędzy Polską, Węgrami a imperium osmańskim, udało mu się utrzymać niezależność swojego księstwa od silniejszych sąsiadów.

W **1497 r. Jan Olbracht** zorganizował wielką wyprawę zbrojną na Mołdawię w celu przywrócenia polskich wpływów i odebrania Turkom portów czarnomorskich. Zakończyła się ona jednak wielką klęską: wojska polskie nie zdołały zdobyć mołdawskiej stolicy – Suczawy, a w trakcie

■ Nieudana wyprawa do Mołdawii

Wyprawa zorganizowana w 1497 r. przez Jana Olbrachta była skierowana głównie przeciwko Turkom. Król liczył, że uda mu się dla niej uzyskać poparcie Stefana Wielkiego i Węgrów. Jednak po wkroczeniu Polaków do Mołdawii hospodar pod naciskiem sułtana zażądał, by armia polska opuściła jego kraj. W tej sytuacji siły Jana Olbrachta skierowały się nie nad Morze Czarne, ale pod Suczawę. Armia króla Olbrachta była liczna i dobrze uzbrojona, jednak jej działania spowalniały potężne tabory. Odwrót spod niezdobytej Suczawy odbywał się więc bardzo wolno. Ułatwiło to działania Mołdavianom oraz wspierającym ich Turkom i Tatarom, którzy zaatakowali polskie wojska w wąwozie pod Koźminem na Bukowinie i zadali im duże straty. Do tego wydarzenia nawiązuje powiedzenie powtarzane przez następne pokolenia: *Za króla Olbrachta wyginęła szlachta*.

Zamek w Suczawie wzniesiono w końcu XIV w. Tu mieściła się główna siedziba hospodara mołdawskiego, którą rozbudował Stefan Wielki. Mołdawianie dwukrotnie odparli w niej ataki Turków oraz przetrwali 3 tygodnie polskiego oblężenia w 1497 r.

■ fotografia współczesna, Rumunia

? Wymień przyczyny niepowodzenia wyprawy mołdawskiej.

odwrotu poniosły dotkliwe straty. W 1499 r. Jan Olbracht zawarł z hospodarem mołdawskim i Węgrami sojusz wymierzony przeciwko Turkom. W 1502 r. – rok po śmierci króla polskiego – Stefan Wielki złamał jednak jego postanowienia i na krótko zajął należące do Polski **Pokucie**. Do kolejnych wojen o te ziemie dochodziło kilkakrotnie za rządów Zygmunta Starego. W 1530 r. gospodar mołdawski ponownie opanował Pokucie, lecz rok później poniósł klęskę w bitwie **pod Obertynem**. Hetman Jan Tarnowski, mimo że dysponował prawie trzy razy mniejszą armią, odniósł wspaniałe zwycięstwo. Po kolejnej wyprawie Tarnowskiego przeciwko Mołdawii w 1538 r. Pokucie na trwałe wróciło do Polski.

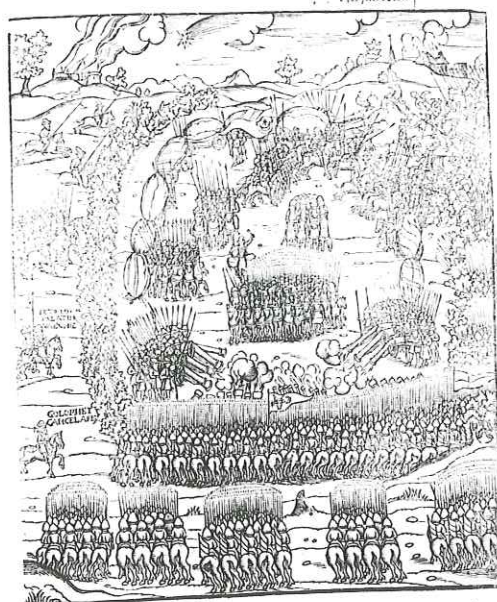
W XVI w. zaczęło narastać odległe dotąd zagrożenie ze strony imperium osmańskiego i podległych mu Tatarów, którzy regularnie organizowali łupieżcze wyprawy na ziemie polskie. W tej sytuacji obronę granicy południowo-wschodniej powierzono tzw. **obronie potocznej**, stałemu wojsku liczącemu ok. 3 tys. żołnierzy. Po klęsce Węgrów w bitwie pod Mohaczem na południowych kresach wzniesiono także wiele zamków, m.in. Kamieniec Podolski, Zbaraż, Braclaw, Bar. Równocześnie podejmowano działania dyplomatyczne, które miały zmniejszyć zagrożenie ze strony imperium osmańskiego. W **1533 r.** zawarto polsko-turecki **pokój wieczysty**. Dzięki temu aż do końca XVI w. między obydwojma państwami nie doszło do konfliktu, pomimo powtarzających się najazdów Tatarów na Polskę i **Kozaków** na ziemie tureckie.

ZYGMUNT I STARY

1467–1548 r.

Król polski i wielki książę litewski od 1506 r., syn Kazimierza Jagiellończyka. Swoje rządy opierał na wąskiej grupie doradców wywodzących się spośród senatorów. Dążył do wzmocnienia władzy królewskiej. Za jego panowania oddłużono skarb państwowy, wykupiono liczne kompleksy dóbr królewskich i wprowadzono wysokie cło graniczne, które przynosiło znaczne dochody. Z powodu sprzeciwu szlachty nie udało mu się natomiast wprowadzić stałego podatku na cele obronne. W polityce zagranicznej starał się nie angażować w najpo-

Bitwa pod Obertynem została ukazana w *Kronice* Marcina Bielskiego z 1563 r. Mniej liczebne wojska polskie odniosły zwycięstwo dzięki umiejętnej obronie piechoty zasłoniętej taborem oraz zaskakującemu atakowi jazdy. Ponadto zaciężni żołnierze hetmana Tarnowskiego w zakresie wyszkolenia i uzbrojenia mieli przewagę nad Moldawianami.

■ drzeworyt, Polska, XVI w.

ważniejsze europejskie konflikty. Sprzeciwiał się pomysłom zorganizowania krucjaty antytureckiej – w 1533 r. zawarł z imperium osmańskim **pokój wieczysty**. Doprowadził do rozerwania zagrażającego Polsce i Litwie sojuszu pomiędzy cesarzem, Krzyżakami a Moskwą i rozwiązał problem Pokucia. Przyjął hołd lenny od Albrechta Hohenzollerna, który skasował zakon i jako książę pruski stał się świeckim lennikiem króla polskiego. Król był również wielkim mecenasem sztuki renesansowej, m.in. z jego rozkazu przebudowano Wawel.

HOŁD PRUSKI

W wyniku wojny trzynastoletniej państwo krzyżackie stało się lennem Polski, a jego część, Prusy Królewskie, przyłączono do Korony. Jednak wkrótce Prusy Zakonne zaczęły dążyć do odzyskania suwerenności. Krzyżacy często wchodziłi w sojusze antypolskie, m.in. z cesarzem czy królem Węgier Maciejem Korwinem. Kolejny konflikt polsko-krzyżacki w latach 1478–1479 nie przyniósł jednak znaczących zmian.

W 1511 r. wielkim mistrzem zakonu wybrano **Albrechta Hohenzollerna**, który zorganizował przeciwko Polsce wielką koalicję

Dzwon Zygmunt zawieszony na wieży katedry wawelskiej w 1520 r. do dziś bije w najważniejsze święta kościelne i narodowe oraz w celu uczczenia doniosłych wydarzeń.

■ fotografia współczesna, Kraków

TEKST ŹRÓDŁOWY

WSCHODNI SĄSIEDZI RZECZYPOSPOLITEJ

W XVI w. najczęściej atakowane były wschodnie obszary państwa polsko-litewskiego, którym zagrażały Moskwa i chanat krymski. Państwa te oraz ich stosunki z Rzeczpospolitą opisał w swojej relacji papieski wysłannik Juliusz Ruggieri.

Od wschodu ku północy graniczy z Polską Moskwa nie oddzielona od niej morzem, górami lub rzekami, lecz dorywczymi granicami, które siła oręża lub gwałtowne wtargnienia rozmaicie zakreśla, i z tej przyczyny ciągnąca jest wojna między królem polskim a wielkim księciem moskiewskim, jak są różne sprzeczne między nimi pretensje. Ten ostatni mniema się być prawym panem całej Rusi, której się carem mieni i dlatego nie przestając na posiadanej przez siebie części, wdziera się w część należącą do Polski, od której przed kilką laty oderwał, nie bez podejrzenia zdrady, księstwo połockie, dawniej w różnych czasach pozabierał różne inne nie mniej ważne kraje, które król Polski chce odzyskać. Ta, a nie inna jest przyczyna ich wojny, a zdaniem moim jest tak silna, że zaledwie śmiem spodziewać się między nimi pokoju i nie sądzę, aby kiedykolwiek przyjść mogło do czego innego jak do kilkuletniego rozejmu. O takim traktowano za mego w Polsce pobytu, ale nie

przyszedł do skutku, dlatego że instrukcje posłów moskiewskich nie zdawały się królowi dostateczne do zawarcia onego. [...]

Od wschodu ku południowi mieszkają na pograniczu Polski Tatarzy [...]. Lud ubogi, z rabunków żyć nawykły, od lat przeszło 300 napada na granice polskie, a lubo dla tych napadów opuszczono w tamtych stronach 60 mil niemieckich [450 km] żyznego kraju, przeto jednak nie przestaje w głąb nawet zapuszczać zagony, pustosząc z niewypowiedzianą szybkością Podole i Ruś sąsiednią. Zygmunt, ojciec żyjącego dziś króla, chcąc się uwolnić od tych napadów, wziął ich na żołd i tym sposobem utrzymywał przez długie lata między nimi spokojność, czasem ich nawet używał w wojnach swoich przeciw Moskwie. Lecz, gdy im płace wstrzymano, i oni przeszli na żołd sultana tureckiego, na którym teraz zostają, zaczęli znowu najeżdżać granice polskie i powrócili do dawnej z Polską nieprzyjaźni.

Źródło: *Historia Polski nowożytnej. Wybór tekstów źródłowych*, cz. 1, Wrocław 1980, s. 297–298.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Omów przedstawione w tekście przyczyny konfliktu z Moskwą.
2. Wyjaśnij, z jakich powodów Tatarzy najeżdżali na ziemie polskie i litewskie.

Hołd pruski to obraz Jana Matejki, upamiętniający chwilę na krakowskim rynku, kiedy wielki mistrz krzyżacki Albrecht Hohenzollern zaświadczył o podporządkowaniu się królowi Polski. W historiografii to wydarzenie jest często uznawane za szczyt potęgi państwa Jagiellonów.

■ obraz, Polska, XIX w.

złożoną z zakonu krzyżackiego, Moskwy, Brandenburgii i cesarza. Wobec tych działań Krzyżaków polski sejm uchwalił w 1519 r. w Toruniu wojnę z Zakonem. Pomocy w walce odmówiła jednak Litwa. Polskie wojska zaciężne podjęły działania od oblężenia Kwidzyna i Pasłęka, a flota kaperska rozpoczęła blokadę krzyżackich portów. W 1520 r. do kontrofensywy przeszli Krzyżacy, ale nie odnieśli sukcesu. Ostatecznie w 1521 r. zawarto na prośbę zakonu czteroletni rozejm.

Decydujący wpływ na dalsze losy Prus Zakonnych miała reformacja. Albrecht Hohenzollern i duża część dostojników krzyżackich uległa wpływowi Marcina Lutra. Wielki mistrz był zainteresowany likwidacją zakonu i stworzeniem świeckiego księstwa, w którym on i jego potomkowie sprawowałiby dziedziczną władzę, a dotychczasowi rycerze zakonni staliby się świeckimi właścicielami ziemskimi. Wielki mistrz porozumiał się w tej sprawie z Zygmuntem Starym. W 1525 r. na rynku w Krakowie Albrecht Hohenzollern, już jako książę świecki, a razem spadkobierca państwa krzyżackiego, będącego lennem Polski, złożył polskiemu królowi **hołd**, uznając się za jego wasala. W zamian objął władzę w dawnym państwie zakonnym, które od tej pory nosiło nazwę Księstwa Pruskiego, określanego także jako **Prusy Książęce**. Zawarte porozumienie przewidywało, że książę pruski będzie zasiadał w polskim senacie, a także nakładało na niego obowiązek pomocy zbrojnej swojemu królowi. Natomiast władca Polski uzyskał prawo rozstrzygania konfliktów między księciem a jego poddanymi.

Problem krzyżacki został tymczasowo rozwiązany. Na północy powstało zależne od Polski małe państwo luterańskie, które zerwało związki z cesarstwem i porzuciło antypolską politykę.

■ PRZYŁĄCZENIE MAZOWSZA DO KORONY

Do XIV w. Mazowsze pozostawało trwale rozbite na kilka księstw rządzonych przez przedstawicieli dynastii Piastów. Utrzymywały one związki z Polską, choć w ich politykę ingerowali zarówno władcy Czech, jak i Krzyżacy. W latach 1462 i 1476 Kazimierz Jagiellończyk przyłączył do Korony południowo-zachodnią część Mazowsza. Z kolei Jan Olbracht zaanektował księstwo płockie po bezpotomnej śmierci panującego tam Janusza II. W XVI w. odrębność terytorialną nadal zachowywały jedynie ziemie rządzone przez braci Stanisława i Janusza III, rezydujących

HOŁD PRUSKI – SUKCES DYPLOMATYCZNY CZY POLITYCZNY BŁĄD?

Kiedy dokonujemy oceny hołdu pruskiego z dzisiejszej perspektywy, jesteśmy bogatsi o wiedzę, jak wydarzenie to wpłynęło na późniejsze dzieje Polski. Takiej wiedzy nie miał Zygmunt Stary, nie mógł zatem przewidzieć dalekosiężnych skutków swojej polityki. Czy jednak należało puścić w niepamięć czyny Albrechta sprzed 1525 r.? Pytania o sens i korzyści przyjęcia hołdu pruskiego nadal budzą emocje.

XIX-wieczna historiografia uznała hołd pruski za błąd polityczny. Na ile przekonanie to opierało się jednak na obiektywnej analizie sytuacji panującej w XVI w., a na ile odzwierciedlało gorycz związaną z upadkiem Rzeczypospolitej pod koniec XVIII w.?

Traktat krakowski z 1525 r. oddawał władztwo w Prusach (dotąd krzyżackich) Albrechtowi, pochodzącemu z bocznej linii Hohenzollernów, i jego potomkom. Albrecht stawał się bliskim współpracownikiem króla – do jego zadań należało uczestnictwo w sejmach i udział w elekcjach oraz służenie Polsce pomocą wojskową. Nie należy zapominać, że Albrecht był siostrzeńcem polskiego monarchy, a więzy dynastyczne znaczyły w XVI w. więcej niż względy narodowe. Przypieczętowaniem postanowień traktatu krakowskiego było złożenie przez Hohenzollerna hołdu – 10 kwietnia 1525 r. na rynku krakowskim ostatni wielki mistrz krzyżacki i pierwszy książę pruski przysięgał wierność królowi i Koronie.

Jakie korzyści hołd pruski dawał Polsce? Polska, po długoletnich zmaganiach z Zakonem, traciła zaprzysięgłego wroga. Albrecht był jako wielki mistrz krzyżacki zobowiązany na mocy II pokoju toruńskiego do złożenia hołdu królowi polskiemu, ale aż do 1525 r. tego nie uczynił. W 1514 r. Krzyżacy zawarli też antypolskie przymierze z Moskwą i Habsburgami, co było złowieszczą zapowiedzią współpracy przyszłych zaborców. Hołd wzmacniał pozycję Polski wobec krnąbrnego lennika. Likwidacja zakonu nie spotkała się bowiem z dobrym przyjęciem w Europie. Niezadowolony papieża i cesarza uderzało w Albrechta, co tym mocniej wiązało go z Polską. Wyrazem głębokiej zależności od niej był zakaz prowadzenia polityki zagranicznej i bicia monety. Ponadto poddani księcia mogli odwoływać się w sporach z władzą do sądów królewskich. Traktat przewidywał ściśle zespolenie Prus z Polską, włącznie z możliwością ich aneksji po bezpotomnej śmierci Albrechta. Tron w Królewcu mogli dziedziczyć tylko potomkowie księcia reprezentujący boczną gałąź rodu.

Na europejskich dworach traktat krakowski uznano za dowód słabości Polski i niezdowodowania króla. XIX-wieczni historycy również oceniali

go surowo. Wpływ na to miały rozbiory i rola, jaką w nich odegrały Prusy. Argumentowano, że należało dobić słabnącego przeciwnika, wykorzystując sprzyjającą sytuację międzynarodową. Dodatkowo społeczeństwo Prus, niechętnie Krzyżakom, najpewniej poparłoby inkorporację. Zagrożenie walką na dwa fronty było niewielkie, gdyż Zygmunt Stary w 1524 r. zawarł rozejm z Turcją, a wcześniej uregulował relacje z cesarstwem.

Późniejsi badacze krytykę skupili na dalszych wydarzeniach. Kluczowa okazała się wydana w 1618 r. przez Zygmunta III Wazę zgoda na przejęcie pruskiego lenna przez przedstawicieli brandenburskiej linii Hohenzollernów. Od tego momentu będąca częścią Rzeszy Brandenburgia dążyła do zrzucenia zależności w Prusach i połączenia obu części w jedno państwo. Ukoronowaniem tej polityki były traktaty wawelsko-bydgoskie z 1657 r. (niezależnienie Prus) oraz zajęcie Pomorza Gdańskiego (Prus Królewskich) w 1772 r. Prusy wzięły udział w trzech rozbiorach Rzeczypospolitej.

Współczesna historiografia patrzy na hołd pruski z większym dystansem. W politycznych realiach pierwszej połowy XVI w., w trudnej sytuacji wewnętrznej i przy coraz bardziej nabrzmiewającym problemie tureckim, traktat krakowski wydawał się bardzo korzystny. Zlikwidowane zostało zagrożenie ze strony wciąż niebezpiecznego i wpływowego państwa zakonnego. W jego miejsce powstawało państewko słabe, które, jak się spodziewano, w krótkim czasie zostanie włączone do Polski. Ponadto Prusy Książęce, będące silnym ośrodkiem renesansu i reformacji, wniosły duży wkład w rozwój nauki i kultury Rzeczypospolitej. Książę Albrecht do końca swego panowania pozostał lojalnym poddanym króla.

Przy wszystkich pozytywnych stronach hołdu pruskiego nie należy zapominać o tym, że Zygmunt Stary miał niepowtarzalną okazję naprawić błąd Konrada Mazowieckiego. Dalsze problemy Rzeczypospolitej z Prusami zakończone zainicjowanymi przez Fryderyka Wielkiego rozbiorami nie były jednak winą Jagiellona, lecz – w większej mierze – krótkowzrocznej polityki Wazów. Dziś nikt nie wini więc Zygmunta Starego za rozbiory, Hakatę czy Kulturkampf.

„ZŁOTY WIEK” RZECZYPOSPOLITEJ

w Warszawie. Młodzi książęta zmarli jednak bezpotomnie w latach 1524 i 1526, a ich ziemie przyłączył do Polski Zygmunt Stary.

Po włączeniu do Korony Mazowsze zachowało pewną odrębność. Z jego ziem utworzono nowe województwa, a do końca XVIII w. obowiązywało tam prawo mazowieckie, nieco inne od tego stosowanego w Koronie. Również struktura społeczna na Mazowszu była odmienna niż w pozostałych rejonach Polski. Dominowała tam drobna własność szlachecka. Jednocześnie Mazowsze było regionem o dużym znaczeniu ekonomicznym, ponieważ przebiegały przez nie ważne szlaki handlowe: wiślany i z Korony na Litwę. Znaczenie regionu wzrosło jeszcze pod koniec XVI w., gdy stała siedziba władcy została przeniesiona z Krakowa do Warszawy, która znajdowała się w centrum Rzeczypospolitej.

Ostatni książęta mazowieccy, czyli Janusz III, Stanisław i Anna, byli rodzeństwem. Po śmierci braci lokalna szlachta w celu utrzymania odrębności politycznej Mazowsza bezskutecznie próbowała wydać księżnę za żonę za brata Albrechta Hohenzollerna lub następcę tronu polskiego, Zygmunta Augusta.
■ rycina, Polska, XVI w.

WALKA O WPŁYWY NAD BAŁTYKIEM I INFLANTY

W XVI w. w basenie Morza Bałtyckiego nastąpił wzrost znaczenia Danii i Szwecji. W wyniku wzmocnienia władzy królewskiej w tych krajach doszło do rozbudowy ich flot wojennych. Oba państwa zaczęły prowadzić działania mające na celu wzrost wpływów politycznych w strefie bałtyckiej oraz przejęcie kontroli nad tamtejszym handlem. Dania czerpała duże zyski z kontroli Sundu i z cła od statków przepływających przez cieśninę. Szwecja starała się opanować wschodnie wybrzeże Bałtyku, co kłóciło się z interesami państwa Jagiellonów i Moskwy. Zaczęły one dążyć do przejęcia kontroli nad przynoszącym duże dochody handlem bałtyckim i rywalizować o wpływy polityczne w Inflantach, gdzie leżały ważne porty: Ryga, Narwa i Parnawa. Po **sekularyzacji** Prus na terenie Inflant utrzymywało się nadal, coraz bardziej anachroniczne, państwo zakonu krzyżackiego oraz cztery na poły niezależne państewka duchowne. Przeżywało ono głęboki kryzys i nie było w stanie przetrwać naporu rosnących w potęgę sąsiadów. Do rywalizacji o Inflanty przystąpiły bowiem Dania i Szwecja. Jednak szczególnie zainteresowane podbojem państwa zakonne było państwo moskiewskie, które dzięki temu zyskałoby porty

WARTO WIEDZIEĆ

Szansa na odzyskanie Śląska

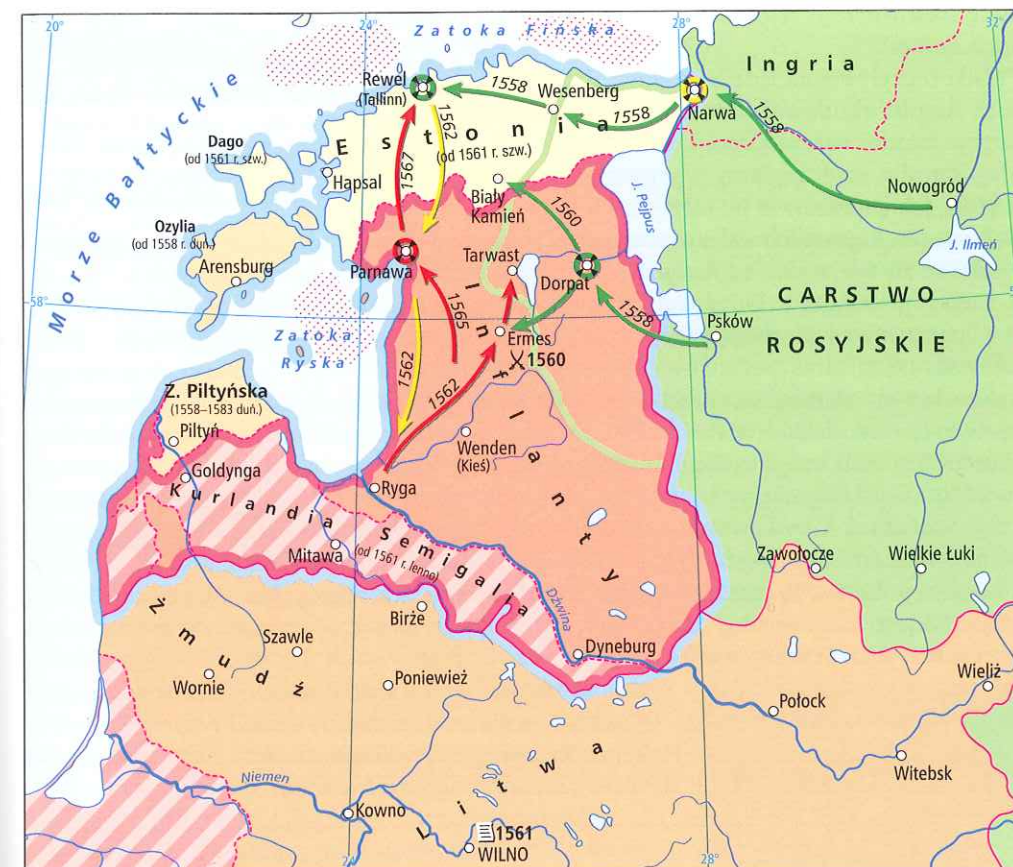
W 1464 r. król Węgier Maciej Korwin opanował Śląsk i na kilkadziesiąt lat odłączył go od Czech. Do walki o ziemie śląskie mimo dogodnej sytuacji nie przystąpili władcy Polski. Zadowolili się oni przyłączeniem jedynie dwóch małych księstw: oświęcimskiego i zatorskiego, które kupili od tamtejszych książąt w latach 1456 i 1494. Również w XVI w. Polska nie podejmowała starań o odzyskanie Śląska, choć Zygmunt Stary przed objęciem polskiej korony sprawował nad nim rządy z nominacji swojego brata Władysława, króla Czech i Węgier. Po rozpoczęciu swojego panowania w Polsce zrezygnował on z jakichkolwiek działań, aby zachować dotychczasowe wpływy na Śląsku.

? Jakie czynniki – Twoim zdaniem – mogły zdecydować o tym, że ostatni Jagiellonowie nie podjęli działań na rzecz odzyskania Śląska?

nad Bałtykiem, niezbędne do prowadzenia niezależnego handlu z krajami Europy Zachodniej. Już w 1554 r. car wymusił na wielkim mistrzu przyznanie sobie przywilejów w handlu bałtyckim i zobowiązanie do niezawierania porozumień z Zygmuntem Augustem.

W 1557 r. wojska polsko-litewskie interweniowały w Inflantach i zmusiły wielkiego mistrza do zawarcia z Zygmuntem Augustem sojuszu przeciwko Moskwie. Rok później car Iwan IV Groźny zaatakował państwo zakonne i zajął znaczne jego obszary z Dorpatem i Narwą. Dzięki dogodnym warunkom port ten na krótko stał się centrum handlu państwa moskiewskiego z Zachodem („żegluga narewska”). W ten sposób rozpoczęła się **I wojna północna**. W tej

WALKI O INFLANTY

— granice państwa zakonu krzyżackiego w Inflantach do 1558 r.
 — ziemie przejęte przez Polskę i Litwę w 1561 r.
 — lenna Rzeczypospolitej (Kurlandia i Semigalia od 1561 r.)
 — Wielkie Księstwo Litewskie w 1561 r.
 — ziemie przejęte przez Danię w 1558 r.
 — ziemie przejęte przez Szwecję w 1561 r.
 — obszary zajęte przez Carstwo Rosyjskie do 1570 r.
 — rejon działania polskiej floty kaperskiej przeciwko żegludze narewskiej i szwedzkiej

Działania wojenne wojsk:
 — moskiewskich — polsko-litewskich — szwedzkich

Miasta oblegane przez wojska:
 — moskiewskie — polsko-litewskie — szwedzkie

— 1561 ważniejsze traktaty
 X 1560 ważniejsze bitwy

PRACA Z MAPĄ

1. Wskaż obszary, które Gotthard Kettler otrzymał we władanie w 1561 r.
2. Wymień nazwy terenów Inflant uzyskanych przez poszczególne państwa na mocy porozumień zawartych w 1570 r.

sytuacji wielki mistrz **Gotthard Kettler** musiał jednoznacznie opowiedzieć się po jednej ze stron. W **1561 r.** oddał swoje państwo w opiekę Polsce i Litwie oraz złożył hołd lenny Zygmuntovi Augustowi. W zamian otrzymał we władanie jako książę świecki Kurlandię i Semigalię oraz uzyskał możliwość wprowadzenia w całym kraju luteranizmu. Po tych wydarzeniach nastąpiło rozszerzenie konfliktu na inne kraje chcące zdobyć panowanie nad Morzem Bałtyckim (*dominium Maris Baltici*).

Walki toczyły się na lądzie i morzu. Zygmunt August zbudował flotę dla zwalczania tzw. handlu narewskiego, korzystając z usług kaprów, czyli żeglarzy z prywatnych okrętów. Ich kapitanowie po otrzymaniu od władcy listów kaperskich walczyli z wrogiem w zamian za większość zdobytych łupów. W 1568 r. powołano w Gdańsku specjalny urząd państwowy – **Komisję Morską**, która kierowała działaniami i rozbudową floty kaperskiej. Polityka morska Zygmunta Augusta spowodowała bunt gdańszczan, niezadowolonych z ingerencji państwa polskiego w politykę morską. Było to niezgodne z interesami handlowymi gdańszczan, których statki były atakowane przez królewskich wrogów. Zygmunt August zdołał jednak narzucić Gdańskowi swoją wolę, a w 1570 r. wysłał specjalną komisję na czele z biskupem Stanisławem Karnkowskim, która w tzw. **Statutach Karnkowskiego** opracowała zasady sprawowania przez króla zwierzchnictwa nad miastem i żegluga morską. Pierwszy etap wojny w Inflantach zakończył się w **1570 r.** zawarciem **pokoju w Szczecinie** między Danią i Szwecją. Rzeczpospolita i Moskwa podpisały rozejm. Na jego mocy większą część Inflant zatrzymywała Polska, a przy państwie moskiewskim pozostawały jej zdobycze wojenne, m.in. Narwa i Dorpat.

W trakcie konfliktu o Inflanty Zygmunt August zwrócił się o pomoc militarną do swojego lennika Albrechta Hohenzollerna. W zamian za nią król zgodził się w 1563 r. na przeniesienie praw do lenna w Prusach na linię Hohenzollernów rządzącą Brandenburgią. Układ ten stwarzał możliwość połączenia w przyszłości Prus i Brandenburgii pod władzą jednego księcia.

Zdobycie Połocka w 1563 r. było wielkim sukcesem Iwana IV Groźnego. Car osobiście dowodził około 60-tysięczną armią, która wkroczyła na terytorium Litwy. Po zajęciu miasta i zamku rozkazał potopić w Dźwinie miejscową ludność, zwłaszcza Żydów. Stwierdził również, że na Kremlu przygotował dół, w którym pochowa Zygmunta Augusta.

■ drzeworyt, Augsburg, 1563 r.

ĆWICZENIA

1. Omów relacje Polski i Litwy z sąsiednimi państwami na początku XVI w.
2. Oceń, czy korzystniejszymi dla Polski sposobami rozwiązania konfliktu z Krzyżakami były sekularyzacja zakonu i utworzenie świeckiego państwa pruskiego.
3. Wymień różnice w polityce zagranicznej dwóch ostatnich Jagiellonów wobec Habsburgów.
4. Podaj przyczyny wybuchu wojny o Inflanty.

DLA ZAINTERESOWANYCH

S. Salmonowicz, *Prusy: dzieje państwa i społeczeństwa*, Warszawa 1998.

A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August król Polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996.